

ڈاکٹر منیر گجر

اسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی

سرگودھا یونیورسٹی، سرگودھا

تقابلی مطالعہ؛ کچھ وچار

Abstract:

Being comparative is human nature. It is conceivably the oldest way to determine true worth of things. When it comes to literature, the comparison has even more dimensions. This field is so enormous that determining its watertight boundaries is nearly impossible. This article deals with the basic idea, methods and state of comparison between two or more literary works. In the beginning, many of the scholars were of the view that comparative study is confined only to the comparison of religions. Preliminary change in this notion and inclusion of literature in this narrative has been discussed briefly.

دنیا دا کوئی ادب خلاء وچ نہیں جدا۔ ایہہ کسے نہ کسے سماج صدقہ ہوند وچ آوند اے۔ ایس اتے دوجیاں زباناں دے اثر وی پیندے نیں۔ انجے وانگوں دکھو وکھ سمیاں وچ رچیاں گئیاں اکو زبان دیاں ادبی رچناواں اُتے وی اک دوجی دے اثر ویکھے جاسکدے نیں۔ قوماں یا لسانی ٹولیاں دے اک دوجے نال رابطے دیاں مثالاں نال انسانی توارخ بھری پئی اے۔ ایہہ بھاویں رومیاں دا یونانیاں نال رابطہ ہووے، عرباں دا ایرانیاں نال یا ترکاں دا ہندوستانیاں نال، ایہہ عمل ہمیش دو پاسڑ ہوندا اے۔ زباناں دے آپسی لین دین یا زباناں اُتے اک دوجی دے اثر اں توں مونہہ لکادنا حقیقت نوں نہ منن والی گل اے۔ ایہناں اثر اں دارنگ ویلے، سماج تے جغرافیائی حالات موجب وٹیندا رہندا اے۔ جتھوں تائیں اک زبان دے ادب دی گل اے تاں او تھے وی کسے فن پارے نوں اوس زبان دے ہور فن پاریاں توں اکا دکھ کر کے نہیں سمجھیا جاسکدا۔ وگی پاروں اسیں ویکھدے آں، جو دمور تے شاہ حسین وچ سے تے سماج دی سانجھ سمکالی محاورے تے گل کرن دے ڈھنگ راہیں دکھالی دیندی

اے۔ بلھے شاہ تے وارث شاہ دی شاعری وچ اوس سے دے حالات موجب بندیاں دے سبھا دا کھر ہوا پن صاف دسدا اے۔ کوئی فن پارہ اپنی تھاویں سنپورن ہوندیاں دی اوس زبان دیاں دو جیاں ادبی رچناواں توں اُکا بے نیاز نہیں رہ سکدا۔ اوس اُتے زبان دی ادبی ریت دے پرچھاویں ضرور ہوندے نیں۔

ادبی فن پاریاں وچ پائیاں جان والیاں سانجھاں نوں اتفاقیہ آکھ کے اکھوں اوہلے نہیں کیتا جاسکدا۔ تقابلی مطالعے وچ اجیہیاں سانجھاں اتے اچھا دھیان دتا جاندا اے تے دوہاں فن پاریاں وچ موجود سانجھاں تے ایہناں سانجھاں کچھ چلدی ثقافتی منطق تے زبان دی بیان شکتی نوں کھوجن نال اوس زبان دیاں مختلف ثقافتی ہنراں، سانجھے سُہا تے رہتل، پسند ناپسند نوں سمجھنا سوکھا ہو جاندا اے۔ تقابلی مطالعے دی تعریف ہنری ریماک ایہناں لفظاں وچ کردا اے:

"Comparative literature is the study of literature beyond the confines of one particular country and the study of the relationship between literature on the one hand and other areas of knowledge and belief such as the arts, history, the social sciences, religion etc., on the other. In brief, it is the comparison of one literature with another or others, and the comparison of literature with other spheres of human expression." (1)

M. Gatson دے وچار موجب تقابلی مطالعے دیاں دو شاخاں نیں۔ اک داسانگا ادبیات نال اے تے دوجی دادیو مالا، لوک گیت تے لوک کہانیاں نال۔ ادبیات وچ تقابلی مطالعے دا کم مختلف قوماں دے ادباں وچ پائے جاون والے موضوعاتی تے ہنری سانگیاں نوں سمجھن تے وکھو کہ ادبی فن پاریاں وچ موجود انفرادی تے قومی گناں وچکار اجیہیاں سانجھاں دی دس پاونانا اے جیہڑیاں اپنے آپ وچ جگت پدھر دیاں یاں آفاقی ہون (2)

Francois Jost نے ادب دے تقابلی مطالعے نوں چار وڈے گروہاں وچ ونڈیا اے:

(i) ادب دا دو جیاں زبانان دے ادب یا دو جیاں انسانی کلاواں توں لاجھ چکن یا اثران تے روایتاں دا مطالعہ۔

(ii) لہراں تے مہاڑاں دا مطالعہ (اچھا کر کے بین الثقافتی)

(iii) تصوراں تے کارناں دا مطالعہ

(iv) ادبی فن پاریاں دابتری (Formalistic) مطالعہ (3)

Robert Weninger دے وچار موجب تقابلی مطالعے وچ وکھو دکھ صفاں، سمیاں، ادبی بتراں تے ادبی موضوعاں دا ٹکراواں تول کیتا جاسکدا اے۔ ایس توں اڈ ایس وچ اتھا کاری دا مطالعہ وی آوندا اے۔ ایہدے نال نال ادبی اثرات تے ادبی سانگیاں (دو وکھو دکھ زباناں، سمیاں یا کلاکاراں وچکار) نوں وی ایس وچ شامل کیتا جاسکدا اے۔ (4) کئی سوجھوان تاں تقابلی مطالعے نوں اک ادبی دبستان دے طور تے سریوں مندے ای نہیں۔ مثلاً Peter Brooks ایہوں 'Undisciplined Discipline' آکھیا اے۔ (5)

اتلیاں گلاں توں اندازہ ہوندا اے جو ایہہ علم دا ایڈا کھارواں کھیتراں جیہدیاں حداں مقرر کرنیاں بہت اوکھیاں نیں۔ ایس لئی استھہ ایہدیاں نظری بحثاں وچ پین دی تھوئیں صرف اوہ گلاں وچاردے آں جیہناں راہیں شاعران دیاں رچناواں دے تقابلی مطالعے نوں سمجھیا جاسکے۔
تقابلی مطالعے دے کھیتراں وچ سبھ توں ڈھکویں وچار میتھیو آرنلڈ دے نیں۔ آرنلڈ موجب کسے ادبی فن پارے نوں پرکھن دی تن طریقے ہوندے نیں:

ذاتی جائزہ

تاریخی جائزہ

حقیقی جائزہ

پہلے دوویں طریقے نہرکھ نہیں ہوندے، کیوں جے ایہناں وچ ذاتی رائے ای پردھان ہوندی اے۔ تیجا طریقہ، جیہنوں اوہ حقیقی جائزہ آکھدا اے، تقابلی مطالعہ دا اے۔ اوہ آکھدا اے، کسے وی ادبی رچنا دا ادبی معیار متھن لئی اوہنوں کسے کلاسیک نال ٹکراواں تول کر کے دیکھیا جاوے۔ ایس طریقے نوں اوہ Touchstone Method داناں دیندا اے۔ کلاسیک دی اہمیت اتے سماں مقبولیت دی مہر لاچکا ہوندا اے۔ جدوں ایس کوئی لکھت اوہدے نال دھر کے دیکھدے آں تاں آپ ای نتارا ہو جاندا اے۔

تقابلی مطالعے دے حوالے نال اکثر سوجھواناں دے وچار ہنری نال رلدے نیں۔ ایس توں مراد تاں دو وکھو دکھ توماں یا زباناں دے ادبی فن پاریاں دا ٹکراواں تول ای لئی جاندی اے۔ ساڈی جاچے ایس ڈھنگ وچ مڈھلی گھاٹ ایہہ ہے جو ایہہ ادب وچ پائے جاوے والے بہت سارے ثقافتی

گناں نوں اکھوں پرکھا کر دیندا اے۔ کسے اک دیس دے ادبی معیاراں نوں نینہہ بنا کے دو جے دیس یا دو جیاں زباناں دے ادب نوں جاچنا وی ایجیہے سٹے کڈھدا اے جیہڑے سنیورن نہیں ہوندے یا کئی واری اڈھکویں ہوندے نیں۔ اجیہی سوچ ای انج دے وچاراں نوں جنم دیندی اے جیہناں دے من والے وارث شاہ نوں پنجابی داسکپیئر آکھ کے وڈیاو دی کوشش کر دے نیں۔ انج دے سوجھوان ایہہ وسار دیندے نیں کہ ایس بیان دے اندر اک طرح دی ہیئت شامل اے۔ ایہہ آکھن دا مطلب ہو یا کہ وارث شاہ دی وڈیائی اے کہ اوہدی ٹلنا شیکسپیر نال ہندی پئی اے۔ ساڈی جاچے ایہہ گل ای ہاسو پینی اے۔ دوہاں شاعراں دے ثقافتی پچھوکر وچ انتاں دا پاڑ اے۔ ایہناں دی ٹلنا کرن لئی اوس پاڑ نوں اکھوں اوپے کرنا گرا ہے پین والی گل اے۔ مستشرقان دے چڑھدے دے ادب تے ان گنت اعتراض دی وڈی وجہ وی ایہو رہی اے جو اوہناں لہندے دے ادبی معیاراں نوں آفاقی جان کے چڑھدے دے ادب اُتے لاگو کیتا تے ایہوں اوس راہیں پرکھن دا آہر کیتا۔

ایہناں تھڑواں نوں ذہن وچ رکھیے تاں تقابلی مطالعے دیاں کسے حد تاں ٹھیک حدان متھیاں جاسکدیاں نیں۔ تقابلی مطالعہ صرف اک ادب دے معیاراں اتے دو جے نوں پرکھن دا ناں نہیں۔ ایہہ وکھو وکھ زباناں دے ادب، اک ای زبان دیاں وکھو وکھ ادبی رچناواں یا کئی وکھو وکھ ادبی رچناواں وچ پائیاں جان والیاں سانجھاں، نکھیڑیاں تے ایہناں دے اثراں دا مطالعہ وی اے۔ یعنی ادب دے تقابلی مطالعے وچ ایہہ وی ویکھیا جائیگا جو اک ادبی رچنا نے اپنی ادبی ریت توں کیہ اثر قبول کیتے نیں۔ کسے دوجی زبان دے ادب نال ٹکراویں تول دے سٹے وچ زبان یا ادب تے کیہ اثر پیا اے۔ ایس پکھوں انگریزاں دے ہندوستان آون توں بعد دیسی زباناں دیاں ادبی رچناواں دا مطالعہ وی کیتا جاسکدا اے۔ شعری تے نثری صفاں وچ ہون والیاں تبدیلیاں سچ سبھا ای وکھالی دے جان دیاں نیں۔ ناول، افسانہ تے اجوکی نظم ایسے اثر داسا اے۔ انج صنفی مطالعے لئی وی تقابل دا طریقہ بہت ڈھکواں اے۔

تقابلی مطالعے دا علمی جواز جگت ادب وچ انسان دی سانجھ اے۔ ساری دنیا دا ادب سارے انساناں دا سانجھا سرمایہ اے۔ ایہہ سرمایہ انسانی نسل دے اوہناں سانجھے گناں یا انسانی فطرت دے اوہناں پکھاں نوں سامنے لیا وندا اے، جیہڑے ہر سہ، ہر رتھل تے ہر دیس وچ پائے جان دے نیں۔ ادب رنگ، نسل، مذہب تے علاقائی باندھاں توں اُچا ہوندا اے۔ ہومر ہووے بھائیں فردوسی، شیکسپیر

ہوے یا ولیم کی تے گوئے ہووے بھائیں وارث شاہ، ایہناں ساریاں دا خطاب صرف ایہناں دا سما تے ویسب ای نہیں سگوں ساری انسانی نسل اے۔ عظیم شاعر وچ تھان تے ویلے توں اتے جا کے سوچن دی صلاحیت ہوندی اے۔ انج کسے لکھاری دا سانگا بھائیں کسے سے یا ویسب نال ہووے، اوہ ہر علاقے لئی ہوندا اے، کیوں جے اوہدی مہانتا ایہناں سانجھے انسانی جذبیاء، احساساں تے حالات نوں ساہمنے لیاوے وچ اے جیہڑے انسان دی پچھان نیں۔

لہندے وچ تقابلی مطالعے دے مڈھلے پرچھائیں تال گوئے دے نظریاں وچ دکھالی دیندے نیں۔ اوس جگت ادب (World Literature) دے تصور نوں لہندے وچ جانو کروایا، جیس مگروں تقابلی مطالعے لئی راہ کھلے۔ تقابلی مطالعے نوں صحیح نامنا اودوں ملی، جدوں ایہدے لئی قومانتی تے لسانی سانگے اُسرے۔ ایہناں سانگیاں نوں ہون ہار بناون وچ بحر قوت دا بہت ہتھ اے۔ بحر جہاز راہیں سمندراں دے فاصلے مٹا کے یورپی قوماں امریکا، آسٹریلیا، ایشیاء تے افریقہ تائیں پہنچ بنائی جیہدا نتیجہ سامراجیت دی شکل وچ نکلیا۔ یورپی قوماں دے ایہناں دیساں اُتے مل سے ای لہندے دے سوجھواناں دیسی کلاواں نوں سمجھن دے آہر کرنا چھوہیا۔ ایہناں آہراں وچ سبھ توں اگھڑواں آہر دیسی زبانان نوں سمجھن دا سی۔ ایہدے سٹے وچ اجیہے سوجھوان ساہمنے آئے جیہڑے بہوزبانی (Multilingual) علم تے ادب دے جانوسن۔ ایہناں سوجھواناں ای شروع وچ وکھو وکھ زبانان وچکار تقابلی مطالعے دے مڈھلے نمونے ساہمنے لیاندے۔

لہندے وچ تقابلی مطالعے نوں صحیح معنیاں وچ نامنا اُنہویں صدی دے دو جے ادھ وچ ملی۔ ایس صدی دے چھیکڑ تے Positivism دی لہر نے ادبی مطالعے وچ مفروضی معیاراں دی کاڈھ لئی کھوج پرکھ دا مڈھ بنھیا۔ ایس دبستان نال جڑے سوجھوان ادب دی سمجھ تے پرکھ لئی اجیہے اصولاں دی بھال وچ سن جیہڑے معروضی ڈھنگ وچ ہر دیس تے ہر قوم دے ادب اتے لاگو کیستے جاسکن۔ ایس گروہ دے لکھاریاں دا مڈھلا ٹپا ادبی صفایاں دے مڈھ تے پنگر یو یاں تک اپڑنا سی۔ ایہدے جواب وچ ویہویں صدی دے مڈھلے دہاکیاں وچ نویں تنقید دا دبستان ساہمنے آیا، جیس ادب دے جینیاتی مطالعے یا ایہدے پنگر یو یاں دے تصور نوں رد چھڈیا۔ ایس گروہ وچ ایلین تے ایف آر لیولیس توں اڈسٹنچر تے کروچے جیہے سوجھوان شامل سن۔ ایہناں سوجھواناں ادبی فن پارے دے خود کفیل ہون دا پرچار کیتا تے ادب دے مطالعے لئی ادبی معیار متھن اتے زور دتا۔ ایہناں مگروں روسی ہیٹ پسنداں

ادبی صفات تے بتراں نوں تنقید دا نشانہ بنایا۔ اوہناں دا خیال سی جو فن پارہ صرف ادبی حکمت عملیاں، جیویں ایجیری یا Irony وغیرہ دا اکٹھ نہیں ہوندا، جے ادب دے ادبی معیار متھے نیں تاں فن پارے نوں اک نشان (Sign) دے طور تے پڑھنا پئے گا تے مڈھلی حیثیت ادبی بتراں دی تھاں فن پارے نوں دتی جاوے۔ (6)

لہندے وچ ایہناں مہاڑاں نے ادب دے معروضی معیاراں دی تشکیل اُتے دھیان دتا۔ ایہناں معیاراں تے ای وکھو وکھ زباناں دے ادب تے اک ای زبان دے وکھو وکھ فن پاریاں وچکار تقابلی مطالعے دی ینہہ دھری گئی۔ ادبی فن پارے نوں مڈھلی حیثیت دے کے متھے گئے ادبی اصولاں تے دو وکھو وکھ زباناں دے ادبی نمونیاں یا اک ای زبان دے دو وکھو وکھ ادبی فن پاریاں دا تقابلی مطالعہ ممکن ہو گیا۔

جتھوں تائیں لہندے تے چڑھدے دے ادب دے تقابلی مطالعے دا سوال اے تاں ایہدے وچ بہت ساریاں گلاں وچارن جوگ نیں۔ لہندے دے سوجھواناں دا چڑھدے دے دیساں تے رہتلاں نال ٹاکرا سامراجیت دے دور وچ ہو یا۔ ایہناں دے دیسی سوجھواناں نال وچار وٹاندرے تے دیسی ادب اُتے کیے کم اُتے اوس سے دی سیاسی، سماجی حالت دا اثر بہت بھرواں اے۔ اوہناں لہندے دے ادب لئی متھے معیاراں نوں ینہہ بنا کے دیسی ادب دا مطالعہ کیتا۔ اپنی ڈاڈھی حیثیت پاروں اوہناں دا مطالعہ معروضی توں ودھ موضوعی رہیا۔ ایس مطالعے وچ چڑھدے دیاں رہتلاں تے زباناں دے ادب نوں لہندے دے پچھو کڑ دے طور تے ویکھیا گیا تے دیسی ادب نوں محکوم تے پچھڑی ہوئی قوم دا پانا پرانا اظہار آکھیا گیا۔ مطالعے دے ایس ڈھنگ دیاں نظری اونٹنیاں بارے گل کردیاں ایڈورڈ سعید ہوراں ایہدیاں تھڑواں ول دھیان دیوایا اے۔ (7)

جتھوں تائیں دو وکھو وکھ زباناں دے ادبی فن پاریاں دے تقابلی دی گل اے تاں ایس معاملے وچ تنقید نگار اکثر نزکھی نہیں رہندا۔ عام طور تے اک فن پارے دے معیار اُتے دو جے نوں پرکھن دی غلطی بہت ساریاں بھٹلاں جمنو وندی اے۔ وارث شاہ نوں پنجابی دا شیکسپیر آکھنا انج دیاں بھٹلاں وچوں ای اک اے۔ ایس استعارے پچھے غیر محسوس طریقے نال شیکسپیر دی اچی حیثیت دا پرچار اے۔ ایہہ سوچ سامراجیت دی دین اے۔ پنجابی سوجھوان اپنے ولوں تاں وارث شاہ دی تعریف کردا پیا ہوندا اے، پر اصل وچ اوہ بھولے بھا وارث شاہ جیسے عظیم شاعر دی حیثیت نوں گھٹا رہیا ہوندا اے۔

شیکسپیر تے وارث شاہ دے سماج ٹکراویں حد تائیں وکھو دکھ نہیں۔ ایہناں دونوں اپنے اپنے سماج، سہ سے تے زبان دا نمائندہ تاں آکھیا جاسکدا اے، پر اک نوں دوجے نال انج جوڑنا اُکا بے بنیاد اے۔

بر عظیم وچ تقابلی مطالعے دا مڈھ اودوں بجھا جدوں انگریزاں سنسکرت دے مختلف متناں نوں اپنیاں انتظامی لوڑاں پاروں اکٹھا کرنا شروع کیتا۔ ستارھویں صدی دے چھیکو لے چوکرے وچ، اُچیچا کر کے کمپنی دے پر بندھ پٹھلے ہندوستانی علاقیاں دے گورنر جنرل وارن ہیسٹنگز دی مرضی موجب این بی ہال ہیڈ نے سنسکرت دے مختلف متناں نوں برہمنوں دی مدد نال اکٹھا کر کے سودھیا۔ ایس سودھ دا سٹا "A Code of Gentoo Law" دے روپ وچ نکلیا۔ ایہیہ آہراں دے سٹے وچ انگریزاں نوں سنسکرت نال واقف ہوئی۔ ستارھویں صدی دے چھیکو لے چوکرے وچ ایہہ واقعی ادبی شکل وچ چنگی ودھی تے اوہناں سنسکرت دے مقابلے یونانی تے لاطینی نال کیتے۔ اوہ لہندے دیاں زباناں تے سنسکرت وچ کارسائجھاں وکھ کے حیران رہ گئے۔ پچھوں کجھ انگریز مستشرقان سنسکرت نوں لاطینی تے یونانی توں ودھ بھرویں زبان آکھیا۔ ایہناں آہراں دے سٹے وچ ٹکراویں ویا کرن دا مڈھ بجھا۔ وارن ہیسٹنگز نے "گیتا" دے انگریزی اتھے دے مکھ بند وچ مہا بھارت نوں ہومر دی "اوڈیسی" تے ملٹن دی "پیراڈائز لاسٹ" دی ٹل دی لکھت آکھیا۔ ایہہ بر عظیم وچ تقابلی مطالعے دیاں مڈھلیاں ونگیاں سن۔

فورٹ ولیم کالج تے ہور سرکاری اداریاں وچ تعلیم نال جڑے انگریزاں ہندوستانی رزمیاں تے ناٹکاں دے اتھے کیتے تے ایہناں نوں سمجھن لئی اکثر لہندے دے ادبی معیاراں نوں نینہہ بنایا (8)۔ ونگی پاروں فورٹ ولیم کالج دے اک پڑھیاری مکن نے فردوسی دے شاہنامے دا انگریزی اُتھا کیتا تے آکھیا جو ہومر توں ٹری لہندے دی شعر ریت، چڑھدے دی شعر ریت نوں سمجھن لئی اپورن اے۔ البریخت ویر نے "رامائن" اتے الیڈ تے ہندوستانی ناٹکاں اُتے یونانی ناٹکاں دے اثر اں دی دس پائی۔ (9)

اُنہویں صدی وچ انگریزی تعلیم دے اثر پٹھ ہندوستانیوں وی انگریزی معیاراں موجب ہندوستانی زباناں دے ادب نوں پرکھنا شروع کیتا۔ اوہناں انگریزی ادبی معیاراں دی نینہہ تے اُنہویں صدی وچ سایمنے آون والے دیسی زباناں دے ادب دے تقابلی مطالعے پیش کیتے۔ ایہناں وچوں ہنکم چندر چیٹر جی دا ناں سرکڈھواں اے، جیہنوں ہندو قومیت دا موڈھی منیا جاندا اے۔ اوس ایہیہ ادبی معیار متھن دی کوشش کیتی، جیہناں اُتے سنسکرت توں لے کے انگریزی تک مختلف ادباں نوں پرکھیا

جاسکے۔ اس اک Colonized ذہن نال کالی داس نوں شیکسپیر نالوں تے ویداں دے حمیہ بھجناں نوں بائرن تے شیلے دیاں فطرت بارے لکھیاں نظماں نالوں ماڑا آکھیا۔

ہندوستان وچ ادب دے تقابلی مطالعے نوں صحیح معنیاں وچ اک ادبی کھیتز دی شکل دین وچ رابندر ناتھ ٹیگور داناں سرکڈھواں اے۔ اس 1907ء وچ قومی کونسل برائے تعلیم دے پلیٹ فارم تے تقابلی مطالعے بارے ”جگت ادب“ دے سرناویں بیٹھ لیکچر دتا۔ اس ہندوستان وچ پہلی واری Comparative Literature دی اصطلاح ورتوں وچ لیاندی۔ اس انسانیت دے سانجھے ادبی ورثے اُتے زور دتا تے مقامی دی تھاں جگت انسان دے تصور نوں اُگھاڑیا۔ (10)

اردو وچ شبلی نعمانی دی ”موازنہ انیس و دبیر“ تقابلی مطالعے دی مڈھلی مثال اے۔ ایس توں پہلاں تذکریاں وچ کئی واری تقابلی تنقید دے مڈھلے اشارے دکھالی دے جاندے نیں۔ آزاد دی ”آبِ حیات“ وچ اک سہ دے شاعران دا آپو وچ ٹکراواں تول کیتا گیا اے۔ بجنوری نے ”محاسنِ کلامِ غالب“ وچ غالب دا تول گوئے، بالئیر، ورڈز ورتھ تے ملارے نال کیتا تے ”دیوانِ غالب“ نوں وید مقدس دے برابر درجہ دین دی کوشش کیتی۔ (11)

اردو دے تقابلی مطالعیاں وچ اردو لکھاریاں نوں کدی بہتر ثابت کرن دا آہر ہوندا اے تے کدی اوہناں نوں گھنیا ہوون دا مہنا ماریا جاندا اے۔ ایہہ اپنی تھاویں انگریزاں یا لہندے توں دیویں سوچ دا ثبوت اے۔ ایسے سوچ دا سا پنجابی وچ وارث شاہ نوں ’پنجابی شیکسپیر‘ تے ’پنجابی داسعدی‘ وغیرہ آکھن دی شکل وچ نکلا اے۔

ادبی فن پاریاں تے رچہ ہاراں اُتے دو جیاں رچناواں دے اثر کئی واری بہت مدھم ہوندے نیں۔ ایہناں بارے گل کرنی ڈھیر اوکھی اے۔ دو شاعران بارے گل کردیاں دھیان جوگ گل ایہہ ہونی چاہیدی اے جو ایس مطالعے راہیں ادب تے زندگی بارے ایہناں دا سوچن ڈھنگ نتاریا جاسکے۔ ٹکراویں تول نال دوہاں سمیاں دے سماج دی کھوکھ تصویر دیکھن دا جتن کرنا چاہیدا اے جیہیں توں ریت دی اکسارتا نوں سمجھن وچ نویں راہ کھلن۔

تقابلی مطالعے دا ٹیچا دو یا دو توں ودھ ادبی فن پاریاں نوں اکٹھا سمجھن دا اک آہر اے۔ مطالعے دا ایہہ ڈھنگ ایس کھوج توں پتھر گیا کہ جدوں دو کھریاں ثقافتاں یا زباناں نال سانگا رکھن والے لوک ملدے نیں تاں اک دوجے اُتے کوئی نا کوئی اثر چھڈ دے نیں۔ لسانی تے ادبی وٹاندرا ہوندا اے۔

ایہہ وٹاندر دواپاسی ہوندا اے۔ انج گل ہور وی صاف ہوگئی، جو اکوای سماج نال سانگا رکھن والے تے اکوای کہانی نوں سے دی وٹھ نال لکھن والے دو شاعراں دیاں رچناواں وچ ایہہ گل زیادہ بہتر ڈھنگ وچ کھوجی جاسکدی اے۔ اکو زبان دیاں دو ادبی رچناواں دے ٹکراویں تول دا اک کچھ ایہہ وی اے، جو ایہدے نال اوس زبان دی ثقافت دے اُگھڑویں گن، عقیدے تے قدراں نوں سمجھنا سوکھا ہو جاندا اے۔ تقابلی مطالعے دا مطلب کسے اک شاعر دی کنڈ لوانا نہیں ہوندا۔ ایہہ تاں اُکا غیر ادبی سوچ اے۔ تقابلی مطالعہ کوئی پہلوانی گھول نہیں جیس وچ اک دا ہارنا تے دوجے دا جیتنا ضروری ہووے سگن۔ ایہہ تاں دو یا دو توں ودھ ادبی فن پاریاں نوں اکو سے سمجھن دا آہر ہوندا اے۔ ایہدا مقصد کسے شاعر دیاں اونٹائیاں دی گین کرنا نہیں سگن اوہدے گناں دا ویروا کرنا ہوندا اے تے ایہہ ویکھنا ہوندا اے کہ اکوای کہانی لکھن سے یا اکوای سے وچ رہ کے لکھن سے دواں دا ادبی سُہا، سمکالی حالات نوں سمجھن دی یوگتا تے لوکائی دی حیاتی نوں اپنے فن پارے راہیں پڑھنہاراں نال سانجھا کرن دی کئی کو صلاحیت اے۔

حوالے

1. Henry Remak, "Comparative Literature", Method and Prespective, Eds. New P. Stalknecht & Horst Frenz, 1973.
2. G. Gregory Smith, "Some Notes on the Comparative Study of Literature", The Modern Language Review 1.1:8, 1905.
3. Francois Jost, *Introduction to comparative Literature*, 1974.
4. Robert Weninger, "Comparative Literature at Crossroads? An Introduction" *Comparative Critical Studies*, 3.1-2:xi, 2006.
5. *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, Ed., Charles Bernheimer, Baltimore: John Hopkins University Press, 1995.
6. Douwe W. Fokhema, "New Strategies in the Comparative Study of

Literature and her Applications to Contemporary Chinese Literature" New Asia Academic, Buletin 1, 1978.

7. Edward W. Said, *Orientalism*, New York: Pantheon Books, 1978.
8. Indra Nath Choudhri, *Comparative Indian Literature; Some Perspectives*, New Delhi: Sterling Publishers Pvt. Ltd, 1992.
9. *The History of Indian Literature*, London: 1852.
10. *Contribution to Comparative Literature Germany and India, Ed., Naresh Guha*, Jadavpur: 1979.
- 11۔ سلیم اختر، ڈاکٹر، تنقیدی دبستان، (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2009ء)، 74-76۔

